

W e 65 0

ПОЧАТКОВА ШКОЛА

3

1973

ній Сироватці «не було ніяких книг для домашнього читання»; в Сумському приходському училищі — «якщо з арифметики помітні успіхи учнів, то й це випадковість»; у м. Білопільлі — «підручники ... діти повинні закупати самі, що в білопільській глушині сполучене з великими незручностями»; в сумській церковно-приходській Покровській школі більшість учнів «не вмело ні читати, ні писати»; в соборній церкві м. Сум «із 114 учнів не знайшлося ні одного, здатного тримати випускні екзамени». І тільки в с. Шпилівці знайшлося всього десять примірників «Рідного слова» К. Д. Ушинського¹⁰.

Тільки Велика Жовтнева соціалістична революція відкрила для всіх дітей школи з рідною мовою навчання. Було складено чимало нових букварів, нових за методикою і змістом, вільних від усього зайвого, рутинного. З них були вилучені релігійні тексти. Діти країни вільної праці виводили слова: «Ми не раби, раби не ми».

Нова доба вносила в лексикон, у букварі нові слова. Про найновіші, найзначніші досягнення науки і техніки, найвизначніші події нашого життя довідуються першокласники зі своєї першої навчальної книжки. Днями свята і деякого суму, днями пошани до першого шкільного підручника стають для них дні прощання з Букварем.

¹⁰ А. Журавлев, Начальные школы уезда и города Сум (Харьковской г.). — «Народная школа», 1874, № 11, стор. 48—57.

—○—

Н. Ф. СКРИПЧЕНКО, О. В. СКРИПЧЕНКО

Проблема навчання дітей шестирічного віку

Важливою особливістю сучасного етапу розвитку соціалістичного суспільства є те, що завдання будівництва комунізму розв'язуються в умовах науково-технічної революції, яка потребує зростання чисельності людей, зайнятих науковою діяльністю, підвищення питомої ваги інженерно-технічної праці, зміни структури діяльності робітників, у якій дедалі вагомішими стають інтелектуальні компоненти. Якщо раніше освіта була однією з умов науково-технічного і соціального прогресу, то тепер вона — важливий фактор підвищення ефективності використання трудових ресурсів.

Прогнозуючи розвиток початкової освіти, слід виходити з реальних даних розвитку суспільства, кількості дітей 6—10-річного віку в країні, можливостей охоплення всіх дошкільнят дитячими садками та багатьох інших важливих факторів.

Протягом кількох десятиліть практикується навчання дітей з шестирічного віку у школах Угорщини, Чехословаччини, Румунії, Югославії, НДР, ФРН, США, Канади, Швеції та ін. Останнім часом діти Японії, Англії і частково Франції почали відвідувати школу з 4—5 років. Однак цей досвід не можна механічно «перенести» в наші умови, не враховуючи традицій навчання і виховання дітей у радянській школі. Перед нами постає низка проблем, що потребують розв'язання, наприклад, структура початкової школи, організація правильного розпорядку дня учнів, виявлення впливу навчання шестиліток на їхній фізичний і психічний розвиток, зміна змісту і методів навчання у наступних 2 і 3 початкових класах тощо.

Зниження вікового рівня дітей для початку систематичного і цілеспрямованого навчання у школі є загальною для всього світу тенденцією, зумовленою не тільки економічними проблемами, підвищенням загальної культури людей, а й явищами акселерації. Доктор біологічних наук В. Властовський відзначає, що за «яких-небудь сорок років відбулися значні зміни у фізичному статусі дітей. І це не може не викликати подиву і, більше того, певної стурбованості. Якщо в кінці XIX ст. люди росли до 22—25 років, то тепер цей процес закінчується в чоловіків у 18—19 років, а в жінок — у 16—17! Зріст 20-річних чоловіків, що живуть у містах, збільшувався протягом останнього століття приблизно на 10 мм за кожні десять років. Очевидно, до кінця XX ст. середній зріст чоловіків досягне 173 см. Особливу увагу привертає прискорений морфо-функціональний розвиток дітей. Сьогодні вони з'являються на світ з великою окружністю голови, довжиною і вагою тіла, на кілька місяців раніше подвоюють свою вагу»¹.

Все це, звичайно, фактори фізичного розвитку. А як відбувається психологічний, зокрема інтелектуальний розвиток дітей?

Чимало спеціалістів доводять, що прискорення морфо-функціонального дозрівання підвищує одночасно і розумову працездатність дитини, внаслідок чого рівень освіти учнів приблизно на два роки відстає від їхнього справжнього фізичного і розумового розвитку. Природно, це дає підставу переглянути початок і зміст навчання та виховання дітей, зокрема шестиліток.

Відомо, що шестирічні діти в нашій країні перебувають у найрізноманітніших умовах щодо цілеспрямованого процесу навчання і виховання. Тільки третина їх відвідує дитячі садки. Більшість же виховується в умовах сім'ї. У дитсадках введено навчання дошкільнят основ грамоти і лічби. Це привело до виникнення значної невідповідності у підготовці дітей до школи в дитячих садках і в сім'ї. Тож постає нагальна потреба систематично навчати всіх шестирічних дітей, щоб підготувати їх до школи.

До актуальних і дискусійних питань проблеми навчання шестиліток належать: де їх навчати (в школі чи в дитячому садку або частково у школі і частково у дитсадку); який зміст і які методи навчання найбільш відповідають дітям шестирічного віку; оптимальне співвідношення ігрової, навчальної і трудової діяльності в їхньому житті; який режим дня найкраще відповідає психічному і фізичному розвитку шестиліток; як найбільш об'єктивно оцінювати розумовий розвиток дітей цього віку тощо. Для одержання правильних відповідей на ці питання необхідно залучити до розв'язання їх не тільки науковців, а й педагогічну громадськість, батьків, представників широких кіл трудящих нашої країни.

Якщо враховувати можливості забезпечення всіх дітей дитячими садками у найближчі 10—15 років і виходити з кількості дітей 6—10-річного віку в ці роки, то передбачаються два реальних варіанти: 1) навчати всіх шестиліток у школі; 2) навчати приблизно 60—70% їх у школі, а решту — в дитячих садках.

На нашу думку, найдоцільнішим варіантом є перший — навчати всіх шестирічних дітей у школі і тільки як виняток (коли є відповідна база) — у дитячих садках.

Перевага першого варіанта у тому, що світова педагогічна і психологічна наука та практика вже мають чималий досвід навчання шестиліток в умовах школи.

Ця проблема розв'язується у двох напрямках. По-перше, через так звані підготовчі 3—4-місячні «курси», де діти шестирічного віку

¹ В. Властовський, Эти взрослые, взрослые дети.— «Литературная газета», 1972, 20 вересня, стор. 12.

(що не відвідують дитячих садків) ознайомлюються з програмою підготовчої групи дитсадка. Такі форми підготовки поширені в РРФСР, на Україні, в Білорусії. І по-друге, через нульові або підготовчі класи, які функціонують у Грузинській, Казахській, Киргизькій, Естонській, Литовській, Латвійській та інших братніх республіках Радянського Союзу, охоплюючи понад 400 тисяч шестиліток.

Нині проводяться дослідження проблем оптимального змісту, організації та ефективності навчання дітей цього віку в різних умовах. І тут виникають діаметрально протилежні думки.

Вчені Інституту дошкільного виховання доводять, що шестиліток потрібно не тільки готувати до школи в дитсадках, а й навчати за певною програмою. Позитивним у цій пропозиції є те, що в дитячих садках справді найсприятливіші умови для правильного режиму дитини, її підготовки до школи. На жаль, поки що дошкільні установи не можуть чітко визначити, яким буде цей всебічний розвиток, якщо запровадити оптимальну навчальну програму. Об'єктивною перешкодою є і те, що охопити всіх дітей дошкільними установами у найближчі роки немає можливості. І, нарешті, останнє: для навчання в дитячих садках необхідна докорінна перепідготовка педагогічних кадрів, а зробити це, звичайно, досить складно. Очевидно тому в школах багатьох країн світу така підготовка (по суті справжнє систематичне навчання) дітей-шестиліток проводиться при школах.

Однак існує й інша думка, також основана на експериментальних даних. У 1971/72 навчальному році Науково-дослідний інститут змісту і методів навчання АПН СРСР під керівництвом члена-кореспондента М. П. Кашина провів експеримент у м. Пущино-на-Оці, де шестилітки навчалися за програмою нинішнього 1 класу. Крім того, у навчальний план було введено вивчення іноземної мови.

Дослідники вважають, що основний зміст програми трирічного початкового навчання доступний шестирічним дітям, але є потреба змінити деякі строки як для опрацювання окремих тем програми, так і для всього початкового навчання. З урахуванням вікових особливостей шестиліток до програми внесено деякі зміни щодо методів навчання. Так, змінено навчальний режим дня, скорочено тривалість уроку (він став 35-хвилинним). Самостійна домашня робота виконувалась дітьми в школі (під керівництвом учителя) у час, відведений на самопідготовку. Більше уваги приділялося фізичному вихованню і розвитку дітей, додатково проводились уроки ритміки і плавання.

З огляду на такі особливості шестиліток, як безпосередність, емоційність, сприйнятливність, у навчальному процесі широко використовувались дидактичні ігри та ігрові форми навчання. Показовими виявились порівняльні спостереження за першокласниками-шестилітками, шестирічними дітьми в дитячому садку і першокласниками-семилітками.

Цей пошуковий експеримент засвідчив, що шестилітки легко привичаються до навчального режиму, виявляють великий інтерес до навчання, внаслідок чого всі вони успішно закінчили 1 клас.

Однак не обійшлося, як цього і слід було чекати, без прорахунків, недоліків, а інколи — і невдач. Співробітники Науково-дослідного інституту фізіології дітей і підлітків АПН СРСР, які брали безпосередню участь у цьому експерименті (керівник — член-кореспондент АПН СРСР М. В. Антропова), констатують, що навчання з 6 років безперечно сприяє розумовому розвитку дітей, проте супроводжується деякими побічними результатами: «У кінці навчального дня і навчального тижня активність і високі показники працездатності у шестиліток набагато нижчі, ніж у семиліток. Так, у четвер і п'ятницю в грудні після останнього уроку високі показники працездатності за-

фіксовано в шестиліток у 30% випадків, а в семиліток — у 45%; у квітні відповідно — 25% і 33% випадків»².

Помітне зниження працездатності до кінця навчальних занять і від понеділка до суботи свідчить про втому учнів, яка, на нашу думку, була викликана надмірним навчальним навантаженням (п'ять уроків щоденно — по 35 хв. кожний, а для дітей, що відвідували групу подовженого дня, воно збільшувалось ще на півгодини) і недостатнім відпочинком. Протягом навчального року в учнів експериментальних класів спостерігалось систематичне скорочення тривалості нічного сну на півтори-дві години.

Значне навчальне перевантаження, а також невпорядкований режим доби (недостатній відпочинок, зниження рухової активності, скорочення тривалості нічного сну) негативно позначились на стані здоров'я і працездатності більшості дітей експериментальних класів. У багатьох з них на кінець навчального року спостерігалася перевтома, збільшився зріст, а вага не змінилася, не поліпшилися показники сили м'язів та життєвого об'єму легенів, в окремих учнів знизився вміст гемоглобіну в крові. Звичайно, діти, що перебували в дитячих садках, таких впливів не зазнали. Але порівнювати їх не варто, оскільки при ідентичній програмі цілком імовірні такі ж зміни і в дитсадках.

Ми докладно спинилися на цій проблемі для того, щоб показати, що вік дітей від 6 до 7 років — особливий, тому підходити до них з такою самою міркою, як до семиліток, не можна. У цей період відбувається складна морфо-фізіологічна перебудова — диференціювання структури і функцій усіх систем організму. Нові умови, в які потрапляє дитина після вступу до школи, є сильними екзогенними (зовнішніми) факторами, які суттєво впливають на хід природного вікового розвитку організму. Через це у віці від 6 до 7 років необхідний поступовий перехід до нових умов життєдіяльності з тим, щоб створити оптимальні умови для адаптації організму.

Передусім ці умови, очевидно, залежатимуть від правильного визначення змісту навчання, учбового плану, форм і методів, режиму учня шестирічного віку.

Ми схвально ставимося до прагнення науковців і вчителів-практиків союзних республік, де відкрито підготовчі, а по суті перші класи, організувати для шестиліток п'ятиденний навчальний тиждень з чотирма уроками щодня тривалістю 30—35 хв. кожен, вивчати з дітьми протягом року тільки грамоту і математичні дії в межах десяти, більше часу відвести на образотворче мистецтво, музику і співи, ритміку, трудове навчання, знайти найкраще поєднання шкільного і домашнього навчання та виховання.

Діти шестирічного віку, що відвідують школу в союзних республіках, перебувають у підготовчих або нульових класах. Їх створенням передбачалось переборення мовного бар'єру, тобто підготовка дітей різних національностей до вивчення основ наук з 4 класу російською мовою. Для цього 9 занять на тиждень (протягом навчального року) відводилось на розвиток усного мовлення (російською мовою) і 3 години — рідною. В 1 класі, навпаки, на рідну мову відводилось 9 годин (необхідно було навчити дітей грамоти й читання), а на російську — 3 години (знову усний курс). Це пояснюється тим, що без відповідної бази з рідної мови не можна було сподіватися на успіх: набуті у підготовчому класі знання швидко забувалися, активно відбувалось явище інтенференції (взаємозмішування і взаємовпливу). Через це на

² Див. зб.: «Шестилетки-первоклассники», Материалы научно-практической конференции по итогам обучения школьников в школе г. Пущино-на-Оке. М., 1972.

наступних етапах функції підготовчих або нульових класів змінилися. У всіх сільських і міських школах, де є такі класи, дітей навчають протягом року грамоти і основ математики, а з 1 по 4 клас проводиться систематичне вивчення російської мови (6 год. на тиждень). Коли учні набули міцних знань, умінь і навичок з рідної мови у підготовчому класі, можна у 1—3 класах більше уваги приділити другій мові — російській. У школах України такої потреби немає: хоч тут також вивчаються дві мови, проте вони досить близькі.

Виходячи зі специфічних умов, треба ґрунтовно обдумати питання про те, який же навчальний план, зміст навчання можна запропонувати для дітей шестирічного віку як найдоцільніший, якими, власне, мають бути початкові класи. Почнемо з останнього.

Думається, що підготовчий клас має органічно входити до складу початкових класів, тобто початкові класи повинні бути чотирирічними, а зміст і структура їх мати нову основу. Дитина мусить не просто засвоювати якісь явища, а осмислювати їх у численних зв'язках; не тільки набувати необхідних навичок і вмінь, збагачуватись знаннями, а й навчатися активно сприймати світ: уміти бачити прекрасне, дивуватися новому, аналізувати довколишнє, образно сприймати предмети і явища, виявляти самостійність і творчу індивідуальність. Це дасть змогу молодшим школярам відчувати радість творчого пізнання, широко мислити, вчитися без особливого напруження. Як же досягти такого якісного зростання?

Не секрет, що теоретичний рівень нових трирічних програм значно зріс, а разом з тим час, відведений на опрацювання багатьох тем, скоротився. У вивченні окремих навчальних предметів виникла перевантаженість. Це викликало, на думку багатьох учителів, певні труднощі у засвоєнні нових програм.

Зважаючи на це, слід розглядати навчальний план для шестиліток у комплексі з усіма початковими (сучасними 1—3 класами), а не окремо від них. Відповідно повинна змінитись і структура середньої освіти. Вона, мабуть, має включати 1—4 початкові класи, 5—8 — середні і 9—11 — старші. (Відомо, що в більшості країн світу, де навчання починається з шестирічного віку, до складу початкових входять 1—6 класи).

У навчальному плані необхідно розподілити кількість годин з урахуванням специфіки навчального предмета і посильності навантаження на дітей 6—10-річного віку. При п'ятиденному навчальному тижні орієнтовний навчальний план для всіх початкових класів буде таким:

№ пор.	Назва предметів	Кількість годин на тиждень по класах				
		1 (шестиліт.)	2	3	4	всього
1	Рідна мова	8	12/8	8	8	34
2	Друга мова	—	0/4	4	4	10
3	Математика	4	5	6	6	21
4	Природознавство	—	—	1	2	3
5	Образотворче мистецтво	2	1	1	1	5
6	Музика і співи	2	2	1	1	6
7	Фізична культура	2	2	2	2	8
8	Трудове навчання	2	1	1	1	5
Всього:		20	23	24	25	92

За пропонованим навчальним планом збільшується питома вага кожного навчального предмета:

1. Рідна мова	34	замість	28—27
2. Друга мова	10	»	8—6
3. Математика	21	»	18
4. Природознавство	3	і	3
5. Образотворче мистецтво	5	замість	3
6. Музика і співи	6	»	3
7. Фізична культура	8	»	6
8. Трудове навчання	5	»	4

Такий розподіл годин у навчальному плані, певна річ, є орієнтовним і потребує дальшого вдосконалення. Можна дискутувати щодо початку вивчення другої мови — з II півріччя чи з I. Ми поставили з II півріччя, оскільки в I ще не буде відповідної бази з рідної, конче необхідної для вивчення другої мови (у порівнянні з першою і на її основі). Гадаємо, що з другої мови II півріччя 2 класу в основному піде на розвиток усного мовлення дітей, збагачення їхнього словника (з української чи російської мови). Треба подумати також над тим, щоб найменших змін зазнали недавно створені підручники для 2 і 3 класів.

Ми не збільшуємо годин з природознавства і не переносимо його у 1 і 2 класи, оскільки тут є вдосталь матеріалів природничого змісту на уроках мови, математики, трудового навчання. Спеціальні ж уроки в 3 і 4 класах необхідні для кращої систематизації набутих знань і глибокої підготовки до вивчення основ біології в середніх і старших класах. Є потреба в 1 і 2 класах ввести хоча б один урок на тиждень з ритміки.

Оскільки для 1 класу бажаний п'ятиденний навчальний тиждень, то додатковим вихідним днем має стати субота (найменш продуктивна у навчально-виховному процесі). У цей день можна буде колективно чи індивідуально (за домовленістю з батьками) проводити екскурсії і прогулянки, збори жовтенят, ранки і конкурси, змагання, перегляди кінофільмів і вистав тощо. Якщо ж здійснити це з якихось причин неможливо, тоді 3 навчальні години з рідної мови і 1 з математики слід внести до навчального плану для шестиденного робочого тижня.

Тривалість уроку, на нашу думку, теж варто збільшувати поступово. Так, у I чверті він має тривати не довше 20—25 хв, у II — 25—30 хв, а в III і IV — по 30—35 хв.

Введення 1 класу з шестилітками допоможе розв'язати багато проблем малокомплектної школи. Програми для 1 класу дітей-шестиліток необхідно складати з урахуванням того, що ці класи є складовою частиною початкової школи. Тут слід враховувати не тільки вікові особливості шестиліток та учнів 1—3 класів, а й ідеї розвивального навчання (посилення ролі теоретичних знань, що визначає характер сучасної перебудови змісту навчання в початковій і середній школі).

Визначаючи зміст навчання для шестиліток, треба врахувати досвід експериментальної роботи школи в Пуцино-на-Оці, СШ № 170 м. Москви, зміст програм підготовчих класів союзних республік, а також програми дитячих садків.

Мета навчання рідної мови для шестиліток має полягати у прищепленні вмінь і навичок слухати, розповідати, аналізувати звукову структуру слів, у вихованні фонематичноо слуху та навчанні правильного, плавного, свідомого, нормального за темпом читання, в ознайомленні у процесі навчання з голосними, твердими і м'якими приголосними звуками, позначенням м'якості приголосних за допомогою і та букв я, ю, є, ї з наголошеними і ненаголошеними складами.

Протягом навчального року діти-шестилітки повинні завершити вивчення букваря з розширеною післябукварною частиною. Цьому процесові має передувати значний за часом (півтора-два місяці) підготовчий період, мета якого — розвиток усного мовлення, збагачення активного словника і початкових уявлень дітей про звукову структуру слова, правильне оволодіння графічною системою письма.

Зміст математичних знань — рахунок до 100, формування числа на основі операцій з наочно представленими множинами, встановлення взаємнооднозначних відповідностей, рівність, нерівність множин, визначення кількісних відношень, виміри величин (за допомогою умовних мірок, а згодом — загальноприйнятих систем мір), встановлення серіаційних рядів і транзитивних відношень, найпростіші випадки додавання і віднімання в межах 100, оволодіння друкованою і писемною нумерацією, ознайомлення дітей з різними геометричними фігурами.

У навчанні шестиліток математики не слід недооцінювати, з одного боку, наочно-дійових та наочно-мовних способів розв'язання математичних задач і, з другого, — значення теоретичних відомостей. Ознайомлення шестиліток, приміром, з елементами теорії додавання і віднімання значно прискорить вивчення цих дій, вивільнить час для їх засвоєння, а спрямування уваги на те, як виділяти схожі дії спочатку в двох подібних за умовою задачах, що мають однакову структуру, а потім і в трьох-чотирьох, сприятиме не тільки свідомому засвоєнню способів розв'язання задач, а й розвитку мислення дітей, опануванню ними в наступних класах узагальнених способів, виробленню логічних схем мислення в процесі оволодіння обчислювальними діями та засвоєння геометричного матеріалу.

Навчальна праця з шестилітками має бути індивідуалізована за допомогою спеціально розроблених завдань, що дасть їм змогу свідомо оволодіти прийомами роботи. Під час розробки способів індивідуального підходу до цих дітей варто враховувати особливості їхніх мотивів, інтересів до навчання.

Розвиток шестиліток, їхні успіхи у навчанні визначатимуться зовнішніми, об'єктивними умовами, які ми створимо для них у школі, але ці умови діятимуть на пізнавальні процеси дітей через внутрішні суб'єктивні умови, через активність самих учнів, джерелом якої є потреби, що формуються у взаємодії з зовнішнім світом.

Для успішного навчання дітей шестирічного віку необхідно не лише розробити програми, а й опрацювати методи, підготувати підручники, посібники. Особливу увагу треба звернути на режим дня цих учнів, специфіку роботи вчителів з ними, навчально-матеріальну базу школи, обладнання класів для шестиліток (дошки, парти, столи), пристосування приміщень для наймолодших учнів, місць відпочинку і харчування.

—О—